

Розділ I

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА

УДК: 902.001:[930.2:069.01]

А.М. СЕРЕДІН

Теоретичні аспекти археологічної науки в контексті пам'яткознавства

У статті проаналізовано значення теоретичної археології для розгляду питання феномену археологічної спадщини. Розглянуті лінії міждисциплінарних зв'язків теоретичної археології та пам'яткознавства.

Ключові слова: теоретична археологія, пам'яткознавство, археологічна спадщина, археологічні джерела.

Дослідження питання сутності феномену культурної спадщини потребують аналізу її видів та форм об'єктивації, серед яких визначне місце займає категорія археологічної спадщини. Сучасні наукові розробки проблеми феномену археологічної спадщини здійснюються на основі студій з теорії, історії та соціології культури, філософії культури, культурної та соціальної антропології, прикладної культурології, спадщинознавства, музеології, маркетингу. При цьому відмічається, що до початку XXI ст. аналіз археологічних пам'яток і матеріалів у межах власне археологічної (історичної) науки здійснювався виключно в межах викладу емпіричних спостережень (публікації матеріалів розвідок і розкопок), аналізу типологічних та хронологічних рядів артефактів і об'єктів, дослідження окремих археологічних культур та археологічних культурно-історичних спільнот, і не виходив у область проблематики культурного діалогу з минулим [4, с. 5].

На цю роль претендує застосування до дослідження феномену археологічної спадщини гуманітарно-культурологічних підходів, спільною рисою яких можна вважати зосередження на проблемі зв'язку поколінь, трансляції культурної інформації, які, власне, й забез-

печують саме певної культури існування Так, за Ю. Лотманом: «культура являє собою колективний інтелект та колективну пам'ять, тобто надіндивідуальний механізм збереження та передачі деяких повідомлень (текстів) та вироблення нових» [12, с. 201]. При цьому, важливою умовою є інваріантність змісту тексту, завдяки якій він зберігає ідентичність самому собі в контексті вже нової епохи [12, с. 201]. Таким чином, саме у межах згаданого інформаційного культурологічного підходу й виявляється семантика терміну «культурна спадщина», який має набагато ширше значення, ніж матеріальні цінності певної спільноти.

З одного боку, розгляд феномену археологічної спадщини під таким кутом зору узгоджується з сучасною теорією пам'яткознавства, зокрема, із запропонованим провідним науковим співробітником Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПК, доктором технічних наук Л. Гріффеном підходом до визначення предмета пам'яткознавства як дослідження суспільного функціонування історичних артефактів у якості пам'яток історії та культури, згідно якого основною суспільною функцією об'єктів культурної спадщини є сприяння соціалізації індивіда, зосібна сприяння визначенню ним власних соціально-історичних координат у багатовимірному просторі суспільного життя, встановлення зв'язків із «корінням» шляхом його «занурення» в минуле за посередництва впливу ціннісної інформації, вміщеної у автентичний артефакт [2, с. 74]. З цього випливає різниця завдань пам'яткознавства та джерелознавства – розгляд об'єкта в якості історичного джерела має за мету поповнити історичний «контекст» (тезаурус), наблизивши до нас минуле; у випадку ж розгляду його як пам'ятки історії та культури завданням є поповнити об'єкт контекстом, що наближає вже нас до минулого [2, с. 36].

Однак, з іншого боку, розгляд феномену археологічної спадщини виключно під кутом зору гуманітарно-культурологічного підходу за своєю методологічною природою не дає змогу виявити специфіку археологічних об'єктів як складової частини культурного надбання, випускає з погляду сутнісні особливості археологічного матеріалу як форми об'єктивації культурної спадщини. Подібні методологічні вади призводять до висновків про умовність і штучність самого виокремлення археологічної спадщини як виду культурної спадщини [5, с. 17; 13, с. 170]. Так, зокрема, екатеринбурзький дослідник С. Каменський, розглядаючи питання цінності археологічної спадщини, застосовує до неї критерій «старожитності», можливості для пізнання інакшої культурної реальності, естетичної багатоманітності та зазначає, що за даними критеріями археологічні об'єкти не можуть вважатись унікальними, і, таким чином, цінність археологічної спадщини проявляється не в окремих притаманних лише їй характеристиках, а лише в поєднанні цих категорій [5, с. 24].

Практика охорони археологічної спадщини ставить під сумнів слушність такого підходу до археологічних об'єктів. Стаття 1 «Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини» розглядає археологічну спадщину як джерело європейської колективної пам'яті й інструмент історичних і наукових досліджень. Його елементами вважаються всі залишки і об'єкти, а також будь-які інші сліди людства минулих часів: а) збереження та дослідження яких допомагає відтворити історію людства і його зв'язок із природним середовищем; б) для яких розкопки або відкриття й інші методи дослідження людства та відповідного довкілля є основними джерелами інформації [17]. Дана конвенція покладена в основу пам'яткоохоронного законодавства низки країн, зокрема, Закону України «Про охорону культурної спадщини» та Закону України «Про охорону археологічної спадщини». В її постулатах зазначається специфіка археологічної спадщини: з одного боку, вона є джерелом європейської колективної пам'яті і, отже, виступає в механізмах трансляції культурного змісту як різновид культурної спадщини взагалі, з іншого боку підкреслюється прерогатива наукового дискурсу в їх осмисленні. Таким чином, перед нами постає проблема узгодження дискурсу теорії культурної спадщини з дискурсом археологічної науки. У структурі археологічної науки поставленому завданню відповідає галузь теоретичної археології, яка сформувалася за потреби узагальнення та систематизації наявних теоретико-методологічних підходів, визначення предмету науки, її методологічної природи й окреслення місця археології в системі наукових знань.

Основоположник теоретичної археології Л. Клейн розглядає її структуру як потрійну, що складається з ендoarхеологічної групи теорій (теорій, що мають справу безпосередньо з археологічним матеріалом і мають надати ідеї щодо його обробки, щодо тлумачення, щодо вилучення з нього наукової інформації), метаархеологічної (теорій, що спрямовані на саму археологічну науку, на її удосконалення, на вирішення філософських, епістемологічних, наукознавчих й інших проблем стосовно археології) та параархеологічної (теорій, які, власне, не належать до археології, але мають для неї суттєве значення, теорій, що розвиваються в інших науках – історії, соціології, культурології, антропології, етнології, лінгвістики, географії, але розробляють поняття і закони, без яких неможливе функціонування археології) [8, с. 41-42]. Таким чином, нам необхідно простежити зворотній шлях від ендoarхеологічного рівня до параархеологічного, яким дискурс археологічної науки може здійснювати вплив на становлення системи знань про збереження культурної спадщини як культурологічного дискурсу. В межах поставлених завдань першочергового розгляду потребує теорія археологічного джерела, що перебуває на межі ендота метаархеологічному рівні, детально викладена Л. Клейном у його фунда-

ментальній праці «Археологічні джерела», оскільки саме теорія археологічного джерела звертається безпосередньо до питання феноменологічної сутності археологічного матеріалу.

Пам'ятки археології у процесі розвитку археологічної науки перестають бути лише ілюстративним матеріалом філологічних студій і поступово починають розглядатися в своїй основній ролі як джерела наукової інформації – історичної або антропологічної [7, с. 17-20]. Л. Клейн, розглядаючи саму природу історичної інформації зазначає, що «вона не існує попередньо в джерелі, але і не привноситься зовні, а виростає з інформації джерел «про минуле» (потенціальної історичної інформації) в процесі її споживання» [7, с. 36]. Далі він погоджується із застосуванням у межах сучасного наукового мислення інформаційного підходу до історичного джерела, за яким «інформація, вміщена в будь-яких об'єктах, може умовно розглядатись як повідомлення, укладені в певних знакових системах (або на певних мовах), тобто зашифровані в тому чи іншому варіанті» [7, с. 38]. З цього й випливає одна зі сторін проблеми археологічних джерел (у силу якої звичайним історикам ускладнена робота з археологічним матеріалом), адже якщо у випадку з письмовими джерелами вміщена у них інформація зашифрована у тому ж самому кодї, що й вихідна інформація наукових знань (в мовленнєвому кодї), то думати безпосередньо речами неможливо. Інформацію археологічних джерел необхідно двічі перекодувати: по-перше, перекласти з, так би мовити, «мови речей» на звичайну мову шляхом опису особливостей та співвідношень об'єктів за допомогою понять і суджень мислення, слів і граматики живого мовлення та наукових термінів; по-друге, встановити, які з подій і процесів минулого відобразилися в даних джерелах [7, с. 46-47]. Здійснити це перекодування важче, ніж перекласти з однієї звичайної мови іншою, адже між звичайними мовами встановлена множина вузьких співвідношень, а речові джерела набагато більш багатозначні, повні списки співвідношень не складені, а контекст часто порушений [17, с. 48]. З цього приводу, щоправда, існує критика молдовського теоретика археології М. Ткачука: дослідник, який працює з письмовими джерелами пізнає в них не те, про що вони свідчать безпосередньо, а те, про що вони замовчують, інакше така наука, як історія була б непотрібною. Археологія, з її обережністю в судженнях, виглядає в цьому світлі лише взірцем для історичного дослідження [15, с. 176]. Попри слушність даного зауваження, на нашу думку, М. Ткачук все ж недооцінює феноменологічну природу специфіки археологічних джерел, так добре описану Л. Клейном і закорінену в необхідності перекладу з «мови речей», потребі в сукупності знань і навиків для розгляду системи старожитностей як певного роду знакової системи, що несе інформацію про минуле.

Л. Клейн виділяє також ще одну і, як на нашу думку, найголовнішу специфіку археологічного джерела, пов'язану з інформаційним підходом і поняттям діагностичності. В 1950-х роках німецьким археологом Г. Еггерсом вперше було помічено якісну відмінність «живого» культурного надбання (*lebendes Gut*) від «мертвого» культурного надбання (*totes Gut*) [7, с. 54]. Подібно до цього радянським археологом Ю. Захаруком було помічено відмінність слідів і залишків минулих, уже не існуючих суспільств від результатів діяльності реально функціонуючих суспільств у їх зв'язку з живою динамічною культурою. Зокрема, ця відмінність проявляється в їх діагностичності, яка у решток «мертвих» суспільств виявляється частковою [7, с. 55–56]. У більшості європейських мов ця відмінність закріплена в існуванні слів, відповідних українському слову «старожитності» (англ. *antiquities*, фр. *antiquités*, нім. *Altertümer*). Розуміючи існування проміжного варіанту між «мертвою» та «живою» культурою, який не має свого позначення в німецькій мові, Г. Еггерс запропонував термін «вмираюче» культурне надбання (*sterbendes Gut*) [7, с. 56]. Л. Клейн із цього приводу відмічає, що в російській (додамо – в українській також) мові є насправді слова-відповідники «мертвій» і «вмираючий» культурі – «древность» (укр. «старожитності») і «старина» (укр. «старовина») [7, с. 56–57].

Старовина – це все, що виникло давно і вже не відповідає сучасним умовам, вимогам та стандартам, все, що належить до віджилых типів, але ще фігурує в живій культурі, використовується, або може використовуватись, так як зрозуміле пересічним людям в своєму призначенні і використанні» [7, с. 57].

Старожитності – це залишки культури минулого (зазвичай далекого минулого), віддаленого від нашого життя не лише значним інтервалом часу (і тут це не головне), але і розривом у традиції – таким розривом, який ускладнює розуміння залишків: доводиться вияснювати призначення предметів, шукати місце фрагментів в системі цілого [7, с. 57].

Таким чином, Л. Клейн доходить до висновку про подвійний розрив у традиції (між далеким минулим і нашим часом) й у об'єктивації (між світом речей і світом ідей, якими можна оперувати в науці) як головну специфіку археологічного джерела [7, с. 61]. Розрив у трансляції сенсу як даність приймає за основу і М. Ткачук у своїх спробах створити механізм діалогу культур [15, с. 172–193].

Такий докладний виклад теорії Л. Клейна стосовно специфіки археологічного джерела пов'язаний з необхідністю глибокого вникнення в сутність парадоксу, який перед нами постає. Оскільки специфікою археологічного матеріалу є його зв'язок із забуттям і розривом традиції, то виникає проблема місця, яке можуть займати пам'ятки археології в системі об'єктів культурної спадщини, що сама базується на трансляції традиції та культурної інформації між поколіннями й епохами. Умова інваріантності Ю. Лотмана, за якою текст має збе-

регги тотожність самому собі в контексті вже нової епохи, у випадку пам'яток археології не виконується. Для пам'яток археології ускладнена можливість взяти участь у механізмах соціальної пам'яті. По-перше, вони не містять інформації про події, які можуть бути елементами класичного історичного нарративу (М. Ткачук, спираючись на концепції «довгого часу» Ф. Броделя, слушно зазначає, що подіями в розгляді археологічної науки можуть вважатися такі явища, як зміна археологічних культур, оскільки поняття події може бути застосовано до будь-якої зміни в часі, незалежно від її тривалості [15, с. 57-79], проте соціальна пам'ять, звісно ж, не може базуватися на таких, позбавлених конкретики, подіях). По-друге, бути дієвим елементом соціальної пам'яті пам'яткам археології заважає описана вище неповнота їх діагностичності. Широко відоме уявлення людей доби середньовіччя про «громові сокири», що нібито з'явилися на землі після дощу, мегалітичні споруди вважалися будиночками фей або ельфів [9, с. 38–50]. Практика роботи у сфері охорони культурної спадщини показує, що археологічні об'єкти навіть зараз серед широкого загалу або не ідентифікуються взагалі, або ж ідентифікуються неправильно (як могили періоду Другої світової війни, або ж крізь призму романтичних легенд про козаків, що насипали кургани шапками). Розповсюджене ставлення до пам'яток археології ґрунтується на думці про наявність у них матеріальних цінностей, що завжди було корінням такого явища як «чорна археологія». І навпаки – впевненість у відсутності в археологічних об'єктах матеріальних цінностей призводить до зникнення будь-якого інтересу і, що головне, поваги до старожитностей. Таким чином, пам'ятки археології, зазвичай або зовсім не беруть участі у механізмах соціальної пам'яті, або виступають як елемент хибних уявлень про історію.

З першого погляду здається, що цю проблему легко вирішити шляхом створення такого нарративу соціальної пам'яті, який би відповідав вимогам археологічної науки. Проте при детальнішому розгляді помітимо, що в самій побудові цих нарративів велику роль відіграє «позаджерельне знання», зокрема описаний М. Фуко «настановчий дискурс» як комунікативний згусток, що забезпечує принцип обміну думками на користь наперед установлених орієнтирів, істин або аксіом, що, звісно ж, становить небезпеку для самих принципів наукового дослідження [16, с. 259–260]. Н. Яковенко саме меморативну політику, тобто закріплення «історичної пам'яті» шляхом вище згаданих комеморіальних практик (і, не в останню чергу, за посередництвом об'єктів, що розглядаються як пам'ятки історії), розглядає найбільш дієвим засобом «регулювання історії» через «настановчий дискурс» [16, с. 260-261]. Стосовно самої історичної науки проблема «кризи нарративу» вже дуже давно не є новою. Згадати хоча б задекларований школою «Анналів» поворот від «історії-події» до «історії-проблеми» [16, с. 203-207]. Стосовно ж археології говорити про її відношення до про-

блеми наративу взагалі складно, адже ми маємо на даний момент ще не закриту дискусію стосовно її предмета та місця в системі наукових знань. Так, Л. Клейн виокремлює 3 головні підходи щодо визначення предмета археологічної науки: 1) археологія як допоміжна джерелознавча дисципліна; 2) археологія як наука з подвійним предметом (археологічне джерелознавство має за мету обробку матеріалу, проте кінцевою метою археології є реконструкція життя минулих суспільств); 3) археологія як власне історія, і їх предмет, таким чином, збігається. (Проте щодо самого предмета історичної науки можна виділити три підходи – цим предметом може бути як історичний процес, так і його закономірності або виявлення цих закономірностей в процесі) [8, с. 69–70]. Те ж саме питання стоїть і щодо того, до яких дисциплін віднести археологію – точних (як антропологія), гуманітарних (як історія) або прикладних (як криміналістика) [8, с. 136-163]. В будь-якому випадку, під археологією ми розуміємо виокремлену систему наукових знань, узгоджених із сучасним станом розвитку науки взагалі, що має об'єктом свого розгляду специфічний матеріал, якісну наукову обробку якого можна здійснити лише в межах цієї науки. Таким чином, лише фахове наукове опрацювання археологічного матеріалу може бути підставою для спроб реконструкції вміщеного у ньому культурного змісту, який може бути використаний у контексті потреб сучасного суспільства.

На превеликий жаль, суспільний інтерес до археологічних артефактів (оснований на самій їх специфічності та незвичності) часто призводить до спроб використати їх як безпосередній матеріал для побудови історичних наративів без належного їх наукового опрацювання. Це стає підставою для виникнення численних псевдонаукових концепцій (трипільської цивілізації «Аратти», «Аркаїму» як прабатьківщини слов'ян тощо), які намагаються використовувати пам'ятки археології в комеморіальних практиках (у тій же ролі, в якій у подібних практиках використовуються пам'ятки історії) для закріплення хибної історичної пам'яті. З іншого боку, найбільшу загрозу становить те, що подібні псевдонаукові погляди використовуються і для легітимізації діяльності «чорних археологів», яка, прикриваючись мотивами збереження взятої у хибному розумінні культурної спадщини, протиставляється офіційній науці [1, с. 91-97]. З цією метою «чорні археологи» вдаються до підміни та змішування понять – за їх переконанням, археологічна спадщина належить народу, але не в особі держави (як закріплено законодавчо) або професійних археологів, а в особі «всього народу та всіх шанувальників історії та археології», головна мета археології – видобування із землі археологічних артефактів, що мають музейну вартість (музейна вартість артефакту, на їх думку, рівнозначна його науковій вартості, все що не має музейної та матеріальної вартості є «археологічним сміттям»), професійні археологи служать офіційній догматичній науці і приховують «справжню істо-

рію» від народу [3]. Насправді ж, головною метою археолога є не самі артефакти, а та інформація, яку можна отримати через прив'язку цих речей до археологічного та культурного контексту, з якого вони походять. Набагато більший, ніж у самому артефакті інформаційний потенціал міститься в «комплексах» і «контекстах» – поєднанні предметів у межах поховання, будівлі, культурного шару тощо [14]. Саме в цьому значенні використовується в польовій археології термін пам'ятка – сукупність споруд, відкладень і речей, залишених людьми в одному місці ще за життя, або вже при відкладенні, або вже після такого (пов'язаних, таким чином, умовами знаходження, контактністю, відокремленням від інших подібних об'єктів) [7, с. 98]. Кожен археологічний комплекс є унікальним, неповторним і невідтворним. Він сформувався у певному місці, за певних обставин і містить лише одному йому притаманну інформацію. При пошкодженні комплексу відтворити цю інформацію неможливо жодними засобами та за жодних умов. Саме це, а не матеріальна вартість прихованих у землі старожитностей, визначає цінність кожної пам'ятки археології [14]. Відтак грабіжницькі розкопки, спрямовані виключно на здобуття артефактів, призводять до непоправного руйнування контекстів, у яких вони знаходилися, чим знищується сама можливість подальшого здобуття знань про минуле.

Отже, саме під цим кутом зору необхідно розглядати положення «Європейської конвенції про охорону культурної спадщини» про археологічну спадщину як джерело колективної європейської пам'яті – археологічна спадщина є джерелом наукових знань про минуле. Інформація, здобута з археологічних джерел, не є, в першу чергу, тим культурним текстом, збереження якого спрямоване на збереження ідентичності суспільства. Вище було вже зазначено, що умова Ю. Лотмана, за якою текст культурного повідомлення має зберігати тотожність самому собі в контексті нової епохи, у випадку археологічного матеріалу не дотримується. Ю. Лотман говорить також про інший різновид пам'яті – «креативну пам'ять» (це, зокрема, стосується «пам'яті мистецтва»), особливістю якої є здатність актуалізувати раніше забуті смисли в процесі утворення нових. При цьому, у випадку, коли до пам'яті культури вносяться тексти, для дешифрування яких її внутрішня традиція не має адекватних кодів, після певної паузи (пов'язаної з розшифруванням цих текстів) відбувається справжній вибух культури, текстотворення набуває виключно бурхливого, продуктивного характеру [12, с. 202–203]. Втім, на нашу думку, поняття «культурної пам'яті», яке використовує Ю. Лотман, має риси певної метафізичності. «Культурна пам'ять» не існує сама собою як частина об'єктивної реальності. Відтворення забутого культурного змісту залежить від того, хто намагається його відтворити, при цьому частина змісту може бути назавжди стерта, а сам зміст, безперечно, поліваріантний. Таким чином, Ю. Лотман не

враховує складнощі дешифрування давніх культур, зокрема, дешифрування археологічного. Археологія, відтак, займаючись відтворенням давно забутих і напівзруйнованих культурних змістів, привносить їх в культуру сучасності, збагачує її та дає поштовх до створення нових культурних текстів, для чого дане відтворення повинне мати вигляд «діалогу з минулим», а не накидання на нього сучасного змісту. Саме налагоджуючи «діалог із минулим», археологія стає джерелом колективної пам'яті.

Враховуючи вище викладене, можна розглянути обернені зв'язки пам'яткоохоронної справи та археологічної теорії – від параархеологічного рівня до метаархеологічного, а саме: спробувати поглянути в даному світлі на проблему предмета та методологічної природи археологічної науки.

У 60-ті роки ХХ ст. представники напряму «Нової археології» (процесуальної археології) в США своїм гаслом зробили перетворення археології на точну науку (science), її відрив від історії та інших гуманітарних дисциплін (humanities) [11, с. 19]. Метою такої археології мало стати виявлення законів динаміки розвитку культур минулого на основі використання системного підходу до вивчення археологічного матеріалу [11, с. 39-68]. Проте, за влучним спостереженням Л. Клейна, системний підхід можна використати лише до «живої» культури, яка є динамічною системою, «мертву» ж культуру можна вважати лише умовно-динамічною системою, тому в археології можливе використання лише окремих принципів системного підходу [11, с. 108–113]. Сам Л. Клейн, характеризуючи археологію як прикладну (подібно до криміналістики) дисципліну джерелознавчого ґатунку, визначає її предметом систему старожитностей, яку археологія створює зі своїх матеріалів і яка лише після цього стає історичним джерелом [8, с. 74]. Вже на основі цього джерела історики мають займатися виявленням причинно-наслідкових зв'язків подій і закономірностей історичного процесу [8, с. 76]. Таким чином, археологія відділяється від історії, але не відривається від неї. Проте щодо цього постає низка питань. По-перше, оскільки не існує єдиного погляду на предмет самої історії, то чи має вона займатися саме виявленням закономірностей розвитку суспільства і, тим самим, змішувати свій предмет із предметом соціології, чи, користуючись напрацюванням суміжних наук, реконструювати можливі змісти конкретних історичних подій та явищ? По-друге, де гарантія, що вказане новоутворене історичне джерело буде насправді об'єктивним, адже в історика, який не має фахової підготовки спеціаліста-археолога, не буде змоги провести процедуру критики цього джерела? По-третє, і найголовніше, як археолог зможе здійснити правильну реконструкцію систем зв'язків і відношень, у які включені археологічні об'єкти, не вдаючись до пізнання історичних явищ, які ці системи відбивають? Л. Клейн у своїй фундаментальній праці «Археологічна типологія»

зазначає, що археолог має визначити, в якій мірі ті типи, які є в його розпорядженні, взаємовідносяться зі зниклими типами колись живої культури [6, с. 98].

На нашу думку, в світлі описаних у статті зв'язків теоретичної археології з пам'яткоохоронною справою, варто звернутися до ідей одного з основоположників напряму постпроцесуалізму – британського археолога Я. Ходдера. В своїй праці «Читання минулого» («Reading the past») він постулює важливість контексту археологічного матеріалу, з якого випливає можливість поліваріантних інтерпретацій [18, с. 156–203]. Я. Ходдер, при цьому, переконаний, що археологія має повернути свої традиційні зв'язки з історією. Проте сутність історичної науки мислиться не як опис серії подій, а в межах теоретичних підходів, запропонованих Р. Коллінгвудом і школою «Анналів» – дослідження культурних уявлень людей минулого та їх трансформацій через спробу вникання в унікальний історичний контекст [18, с. 125–155]. Дозволимо собі не погодитися з думкою Л. Клейна, що ідеї Я. Ходдера свідчать про утвердження ідей емпіризму [8, с. 200]. В основі запропонованого останнім «читання минулого» розглядаються теорії семіотики та герменевтики, зокрема, У. Пірса [18, с. 63–65] та М. Гадаммера [6, с. 195–203], та їх можливість бути застосованими для інтерпретації археологічного матеріалу. Важливим також є посилання на ідеї філософії М. Гайдеггера, з яких Я. Ходдер робить висновок, що ми пізнаємо інші культури, інший час у той самий спосіб, яким ми знаходимо підґрунтя нашого власного світу [18, с. 169]. Також робота з інтерпретації створює новий досвід для аналітика, який змінює саме його буття [18, с. 164]. Це і є основою для вибуху нового утворення значень у сучасній культурі, що як розглядалося вище є підставою для того, щоб археологічна спадщина поставала як джерело колективної пам'яті, культурне надбання. Щоправда, в запропонованому підході можливі певні перегини. Так, послідовники Я. Ходдера – М. Шенкс і К. Тіллі намагаються поставити археологію служницею модерних політичних ідей лівого напряму [19, с. 201–208]. На наш погляд, це лише віддаляє археологію від постульованої мети налагодження «діалогу з минулим». Л. Клейн, розглядаючи наміри Фолкнера – послідовника М. Шенкса і К. Тіллі – «демократизувати» археологію, створити «археологію знизу», коли на розкопках ніхто нікому не підпорядковується, всі діють самостійно на свої ділянках, слушно заявляє: «ці експерименти, де під ім'ям демократії, насаджується анархія, не прижилися: вони явно згубні для пам'яток» [10, с. 424].

З огляду на все викладене можемо підсумувати наступне. Археологічна спадщина стає об'єктом культурної спадщини у специфічний спосіб. Втрачений культурний зміст, який можна віднайти в археологічному матеріалі, реактуалізується в сучасній культурі лише за посередництва самої археологічної науки. І тому найбільш дієвим засобом привернути суспільство до проблеми збере-

ження археологічної спадщини, на наш погляд, є пропаганда наукових знань, зацікавлення широкого загалу таємницями, які постають перед археологічною наукою в її спробі пізнання минулого. При цьому археологія, насправді, не має розглядатися – як це пропонує М. Ткачук – у якості науки про засоби реконструкції втрачених смислів [15, с. 178], – тоді б вона повністю збігалася з семіотикою та герменевтикою. З іншого боку, в даному світлі неприйнятним здається визначення Л. Клейном археології як прикладної джерелознавчої дисципліни [8, с. 159–161]. Адже ніхто, крім самих археологів, не здатен буде правильно відтворити втрачений культурний зміст, що криється за системою старожитностей, та й правильно описати цю систему старожитностей неможливо без відтворення культурного змісту. На практиці ми дійсно стикаємося з явищем, коли археологічні звіти просто осідають в архівах, робота з інтерпретації археологічного матеріалу ведеться дуже повільними темпами. Проте вона все ж ведеться, і тому запропонований нами підхід буде схожим із запропонованим рядом археологів подвійним визначенням предмета археології, за яким безпосереднє вивчення матеріальних старожитностей (опис, класифікація тощо) виокремлюється в особливу галузь археології – археологічне джерелознавство або археологічна археографія; кінцевою ж метою археологічного дослідження є реконструкція життя та культури зниклих суспільств. В цьому разі, діяльність археологічної науки буде відповідати потребам суспільства, а ці потреби суспільства будуть включати збереження археологічної спадщини.

Джерела та література

1. Гершкович Я. Хранителі нелегальних старожитностей в Україні / Гершкович Я. // Археологія. – 2005. – № 3. – С. 91–97.
2. Гриффен Л. Теоретические основания памятниковедения / Гриффен Л. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і Утопік, 2012 – 84 с.
3. Еременко В., Внуков С. «На войне как на войне»: грязные методы информационной войны, используемые «черными копарями», металлодетектористами, кладоискателями, перекупщиками, «коллекционеррами» археологических артефактов и их «добровольными защитниками» (классификация) [Электронный ресурс] / Еременко В., Внуков С. – Режим доступа : www.amatorg.ru/Online/Eremenko/Black_piar.htm.
4. Каменский С. Актуализация археологического наследия в современных социально-культурных практиках: автореф. дисс. ... канд. культурологии. 24.00.01. / Каменский С. – Екатеринбург, 2009. – 24 с.
5. Каменский С. Археологические памятники как объекты культурного наследия: аксиологический аспект / Каменский С. // Известия Уральского государственного университета. – 2008. – № 55. – С. 16–25.
6. Клейн Л. Археологическая типология / Клейн Л. – Л.: АН СССР. ЛФ ЦЭНДИСИ. Ленинградское научно-исследовательское археологическое объединение, 1991. – 447 с.
7. Клейн Л. Археологические источники / Клейн Л. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1978. – 119 с.
8. Клейн Л. Введение в теоретическую археологию. Книга 1: Метаархеология / Клейн Л. – СПб.: Бельведер, 2004. – 470 с.

9. *Клейн Л.* История археологической мысли. В 2-х томах. Т.1 / *Клейн Л.* – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2011. – 688 с.
10. *Клейн Л.* История археологической мысли. В 2-х томах. Т.2 / *Клейн Л.* – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2011. – 626 с.
11. *Клейн Л.* Новая археология (критический анализ теоретического направления в археологии Запада) / *Клейн Л.* – Донецк: Донецкий национальный университет, 2009. – 393 с.
12. *Лотман Ю.* Память в культурологическом освещении / *Лотман Ю.* // Избранные статьи в 3-х томах. Т.1: Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллинн, Александра, 1992. – 247 с.
13. *Мартыненко И.* Понятие и состав археологического наследия / *Мартыненко И.* // Право.by: научно-практический журнал. – 2010. – № 3. – С. 170–175.
14. *Стасюк И.* «Черная археология»: мародеры против России [Электронный ресурс] / *Стасюк И.* – Режим доступа : www.amatorg.ru/Online/Stasuk/marauders.htm.
15. *Ткачук М.* Археология свободы. Опыт критической теории / *Ткачук М.* – Кишинев: Stratum. Центр Балканских исследований, 1996. – 197с.
16. *Яковенко Н.* Вступ до історії / *Яковенко Н.* – К.: Критика, 2007. – 375с.
17. European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage ETS № 143 (Revised). – Valletta, 1992. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.lawrussia.ru/texts/legal_703/703a197x600.htm.
18. *Hodder I., Hutson S.* Reading the past. Current approaches to interpretation in archaeology. Third edition / *Hodder I., Hutson S.* – New York: Cambridge University Press, 2003. – 293 p.
19. *Shanks M., Tilley C.* Social Theory and Archaeology / *Shanks M., Tilley C.* – Albuquerque: University of New Mexico Press, 1987. – 243 p.

Середін А.М. Теоретическі аспекти археологічної науки в контексті пам'ятниковедення

В статті проаналізовано значення теоретическої археології для розсмотрення вопроса феномена археологіческого наследия. Рассмотрены линии междисциплинарных связей теоретической археологии и памятниковедения.

Ключевые слова: теоретическая археология, археологическое наследие, памятниковедение, археологические источники.

Seredin A.M. Theoretical aspects of archaeology in the context of monumentology

The article analyzes the importance of theoretical archaeology in considering the phenomenon of archaeological heritage. There have been considered the interdisciplinary communication lines of theoretical archaeology and monumentology.

Keywords: theoretical archaeology, archaeological heritage, monumentology, archaeological sources.

Подано до друку: 04.02.2013 р.

УДК 94(477):351.86222

С.І. КОТ

Термін «незаконно вивезені культурні цінності» в контексті проблеми повернення та реституції предметів культури

У статті в контексті питань повернення та реституції культурних цінностей розглядається зміст поняття і терміну «незаконно вивезені культурні цінності». Автор аналізує широке коло джерел, у т.ч. наводить порівняльний аналіз визначення поняття й терміну «незаконно вивезені культурні цінності» в актах міжнародного права актах і в українському законодавстві.